

МВС УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра державно-правових дисциплін

Лекція 1

Тема: «Основи публічного правопорядку та публічного права Стародавнього Риму»

План

1. Нарис політичної історії Риму (зовнішня історія).
2. Соціально-економічна структура Риму (внутрішня історія).
3. Засади врядування у римській державі.
4. Трансформації системи органів врядування у Стародавньому Римі.
5. Грошова система і державна скарбниця.
6. Організація римського війська.
7. Громадяни Риму як суб'єкти публічного права.

Мета лекції:

- Навчальна: зорієнтувати слухачів на практичне, комплексне застосування знань з різних навчальних дисциплін;
- Ознайомити з історією зародження, становлення, та розвитку римського права;
- Виховна: розвивати у студентів інтерес до навчальної дисципліни «Основи римського права».

1. Нарис політичної історії Риму (зовнішня історія)

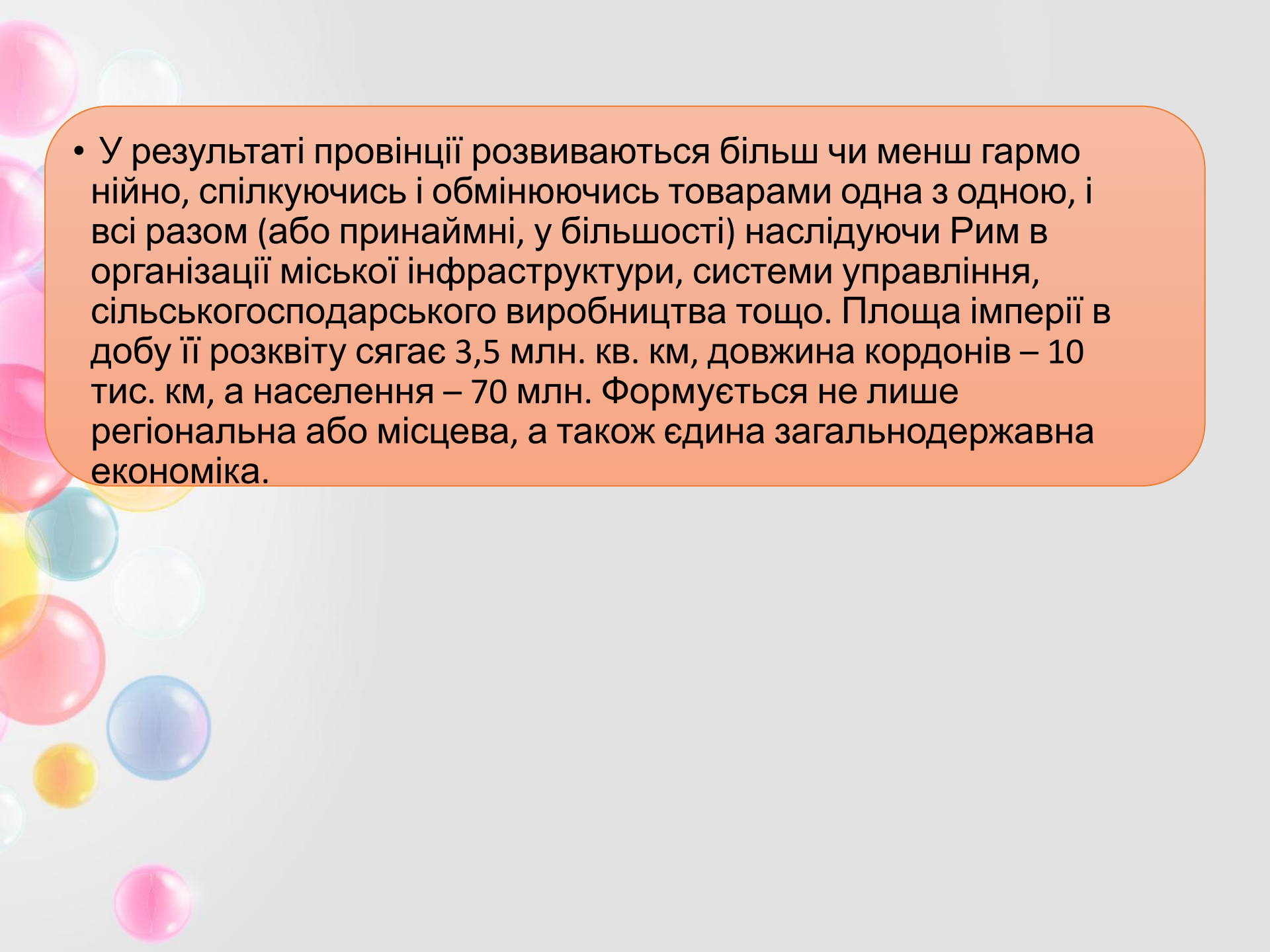
Загальновизнаною датою заснування Риму є 753 р. до н. є. Після цього впродовж двох з половиною століть Рим перебував під владою етрусків, які істотно вплинули на римську культуру. З урахуванням цієї обставини перші три століття існування Риму часто оцінюють як «етруську прелюдію», а відлік власне римської цивілізації ведуть від *встановлення республіки у 509 році до н.е.*

Останнім імператором, за якого тривали завоювання, був Траян. Після його смерті у 117 р. Адріан обмежується забезпеченням цілісності й безпеки імперії. Для охорони кордонів зводиться система укріплень, характер яких свідчить про оборонну військову доктрину Риму. Кількість легіонів скорочується. Армія все частіше формується з жителів провінцій, особливо це стосується прикордонних районів.

У 212 р. едиктом імператора Каракали всім вільним підданам держави надано римське громадянство. Це ще більше полегшує торговий обіг, внаслідок того, що усувається диференціація правосуб'єктності жителів Риму залежно від їхніх взаємин з державою, що мала місце до цього.

-
- У результаті провінції розвиваються більш чи менш гармонійно, спілкуючись і обмінюючись товарами одна з одною, і всі разом (або принаймні, у більшості) наслідуючи Рим в організації міської інфраструктури, системи управління, сільськогосподарського виробництва тощо. Площа імперії в добу її розквіту сягає 3,5 млн. кв. км, довжина кордонів – 10 тис. км, а населення – 70 млн. Формується не лише регіональна або місцева, а також єдина загальнодержавна економіка.

2. Соціально-економічна структура Риму (внутрішня історія)

Увесь римський народ (**populus romanus**) утворював єдину громаду та розділявся, відповідно до традиції, на 300 родів. Кожен рід складався з декількох родин (сімей) патріархального типу. При цьому 10 родин формували курію, а 10 курій – трибу, яких спочатку було всього три.

Всупереч думці, поширеній римськими істориками, соціальні протиріччя між патриціями і плебеями починаються не «від заснування міста», а виникають лише наприкінці VI ст. до н. є. Після спалаху протистояння між ними в 494 р. до н. є. патриції змушені, хоч і зі значними обмеженнями, дозволити плебеям брати участь у політичному житті міста.

Після цього *республіканські інститути Риму формуються на принципах розподілу влади і контролю органів управління одне за одним*: куріатні коміції обирають магістратів, приймають закони і плебісцити; виконавчу владу здійснюють магістрати, що обираються на рік і не підлягають переобранню на повторний термін; один з видів магістратів – претори – наділяється кримінальною, адміністративною та цивільною юрисдикцією і, таким чином, разом з судьями-непрофесіоналами складає судову владу; сенат, що складається з колишніх магістратів, затверджує закони і результати виборів, контролює діяльність магістратів і дає їм настанови, вирішує питання зовнішньої політики, веде нагляд за фінансами і додержанням священних ритуалів – фактично здійснює керівництво державою.

У ранньому Римі переважало натуральне господарство. Основною соціальною та економічною ланкою суспільства була **familia**, тобто сукупність людей – як вільних, так і рабів, – що перебувають під владою одного **pater familias** (батька родини). Спочатку земля належала римській громаді в цілому. Окремі громадяни могли отримати її лише у колективне (пасовища, луки, ліси) або у індивідуальне користування і володіння (посідання).

Однак у міру зростання Риму, перетворення його з міста-держави на світову державу відбуваються істотні зміни в економіці, суспільстві, політичних інститутах, самому характері давньоримського побуту, ментальності його громадян.

Проте «золотий вік» *тривав недовго*. Наприкінці II ст. починається період внутрішніх і зовнішніх потрясінь Риму, причиною яких були:

- велике переселення народів Євразії, що виливається для Риму в нашествя германців;
- економічні та соціальні труднощі;
- виникнення християнства, що руйнує систему традиційних римських цінностей;
- зростання невідповідності між організацією внутрішніх структур Римської імперії і постійною необхідністю захисту кордонів від зовнішньої загрози;
- збільшення ролі армії (вже не «чисто римської» за своїм складом) у політичному житті, що призводить до втручання військових в управління державою, появи низки «солдатських імператорів» тощо.

Спробу вирішити ці проблеми зробив *Діоклетіан*, що став імператором у 284 р.

3. Засади врядування у римській державі

Слід зазначити, що конкретних понять, тотожних сучасним «державна», «державне врядування», «самоврядування» тощо, римська юриспруденція не сформувала. Ті відносини та інституції, що обслуговували норми публічного права, іменувалися **res publicae** – «справи публічні (суспільні)», що трактувалося як порядок організації структури, котра діє в інтересах усіх громадян, визначення її повноважень, порядку реалізації цих повноважень, застосування державного примусу тощо. Правила, що слугували організації публічних справ, вважалися такими, що належать до права божественного (**fas**) чи до права людського (**jus**), що власне були певною – більш чи менш однорідною – частиною норм **jus civile**.

- При цьому заздалегідь визначалося, що на приписи публічного права не можуть впливати положення природного права і *jus gentium*. Основним принципом організації публічних справ визнавалася перевага громадського інтересу над інтересами окремої особи, що на практиці, зазвичай, виглядало як перевага доцільності над справедливістю. У приватному праві, навпаки, домінуючим беззастережно визнавався принцип справедливості, рівності, адекватності правового становища і поведінки суб'єктів правовідносин.

Джерелом усіх державних приписів визнавався римський народ – **Populus Romanus**, суверенітет якого мав втілюватися в усіх головних принципах та інститутах публічного правопорядку. Всі владні органи чи посадові особи мали повноваження лише завдяки тому, що римський народ передавав їм певну частку суверенітету останнього, і тому мали право і повинні були здійснювати надані повноваження лише у визначених межах.

4. Трансформації системи органів врядування у Стародавньому Римі

І В архаїчний період суспільно-політичний устрій мав основою племінний лад,

чим і визначалася система органів врядування:

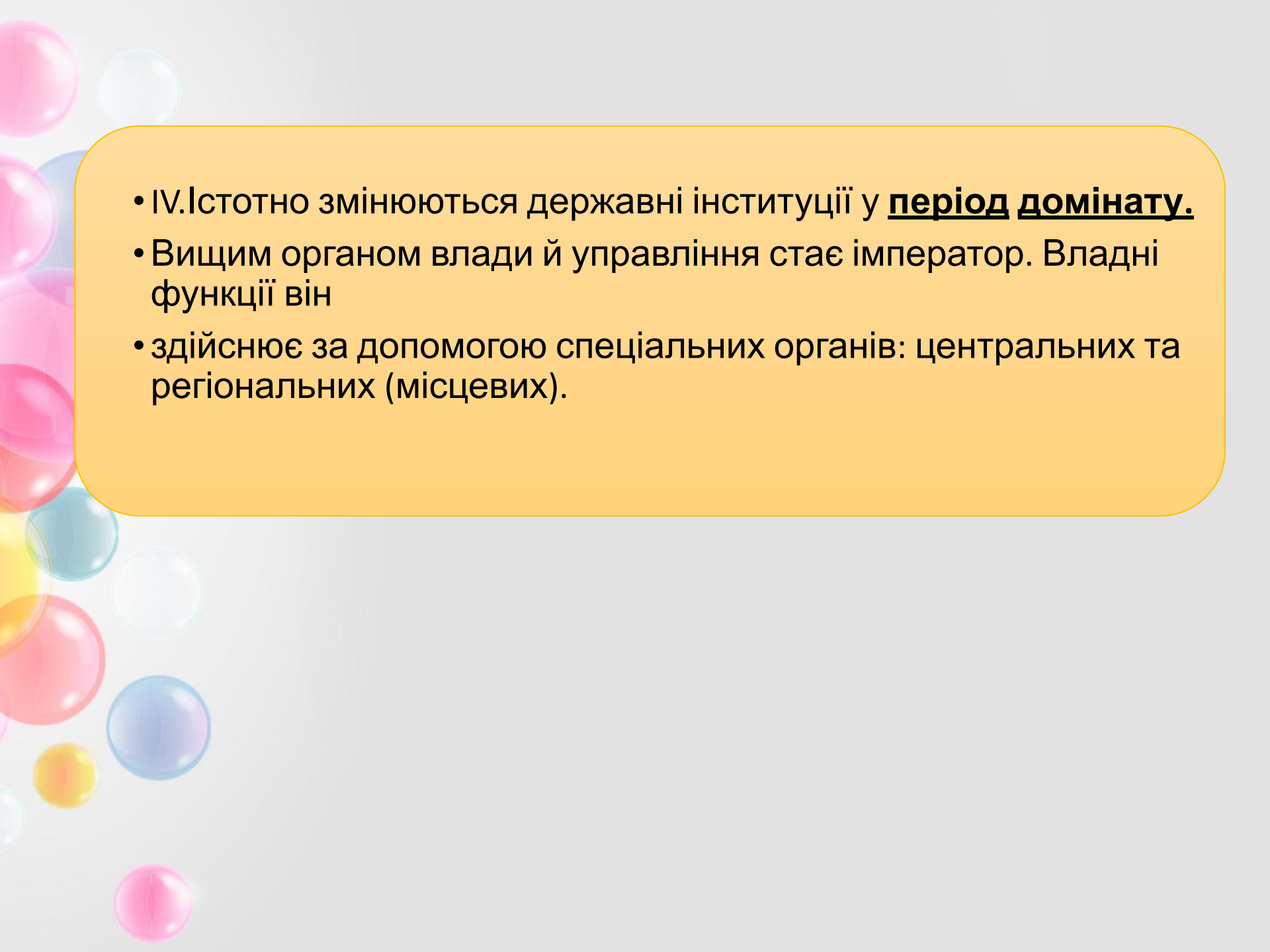
- вищу виконавчу, військову, релігійну та судову владу мав Rex. (Термін «Цар», що вживається зазвичай, тут, на нашу думку, не придатний, оскільки
- є похідним від більш пізнього латинського терміну «Caesar».) Рекса обирали
- народні збори (куріатні коміції) довічно. Але вони ж могли і змістити його у
- разі вчинення злочину (що і сталося з останнім рексом – Тарквінієм). За
- традицією Rex мав і вищу законодавчу владу, про що свідчать згадки про
- закони Ромула, Нуми Помпілія, Сервія Тулія;
- куріатні коміції, так само як і Rex, мали законодавчу владу, а також
- юрисдикцію у деяких карних та цивільних справах;
- сенат виконував функцію дорадчого органу при рексі, готував проекти
- законів для народних зборів, схвалював їхні рішення тощо;

• II. У **період республіки** органами врядування – державними інституціями були:

- народні збори;
- сенат;
- ординарні патриціанські магістратури;
- екстраординарні патриціанські магістратури;
- плебейські магістратури.

- III. У період принципату система державних органів залишилася майже без
- зовнішніх змін. Разом з тим, представницькі законодавчі та управлінські органи
- поступово втрачали реальне значення, оскільки влада акумулювалася в руках
- принцепса, котрий управляє країною за допомогою низки допоміжних органів та
- служб – Consilium principis, Fiscus caesaris, Praefectus praetorio та спеціалізованих
- канцелярій принцепса.
- Тривалий час зберігав свою життєздатність інститут преторів: останні
- виступали як суб'єкт правотворчості аж до створення «постійного едикту».

-
- IV. Істотно змінюються державні інституції у **період доміну**.
 - Вищим органом влади й управління стає імператор. Владні функції він
 - здійснює за допомогою спеціальних органів: центральних та регіональних (місцевих).

5. Грошова система і державна скарбниця

Важко сказати, коли саме з'явилася карбована монета в Римі. Для її появи мав скластися належний рівень торгівлі та лихварства. Монета спочатку була мідною, а пізніше – срібною і золотою. До того, як в обігу з'явилися перші мідні монети, жителі Римської держави користувалися злитками неопрацьованої міді (aes rude).

Мідні аси стали карбувати в другій половині IV століття до н. е., а срібні монети – динари і сестерції – з 268 р. до н. е. Динарій дорівнював десятьом мідним асам. Сестерцій складав одну чверть динарія. Римський динарій став найпопулярнішою монетою всієї західної Римської імперії. Золота монета увійшла в регулярний обіг лише при Цезарі.

Важливе місце у фінансовій системі відводилося державній скарбниці. Спочатку вона була у віданні рекса. За доби республіки для управління скарбницею запроваджуються посади помічників консулів (квесторів), яким консули повинні були передавати частину своїх повноважень. Але без дозволу сенату тепер ні квесторам, ні консулу, ні диктатору не дозволяється торкатися скарбниці.

Мал. 3.1. Основні монети Стародавнього Риму

На початку принципату існували дві скарбниці. При Октавіані Августі паралельно зі старою республіканською скарбницею – aerarium чи aerarium populi romani – починає функціонувати нова скарбниця, імператорська – fiscus чи fiscus caesaris.

Отже, однією з головних функцій публічно-правових інституцій були і

Залишалися організація і забезпечення надходжень до державної скарбниці. Цьому слугувала система оподаткування, яка постійно видозмінювалася і вдосконалювалася.

6. Організація римського війська

Неявка на військовий призов каралася:

- грошовим штрафом. Незрозуміло, однак, чи призначався цей штраф за неявку на військову службу чи за ухилення взагалі від виконання громадських обов'язків;
- конфіскацією майна;
- тілесним покаранням;
- продажем у рабство.

Крім загальної присяги, були присяги спеціальні. Зокрема, існували:

- а) присяга прапору (*sacramentum*);
- б) табірна присяга, коли всі особи – вільні й раби, що перебували в таборі – присягали нічого не викрадати, все захоплене доставляти трибунам;
- в) *coniuratio* – клятва не тікати, не залишати лав війська. Такого роду обіцянка мала місце при *evocatio*, коли через небезпеку, що загрожувала Риму, до армії залучали й тих, хто звичайно був звільнений від військової служби.

- У II ст. до н. е. збройні сили Риму склалися з таких частин:
- 1) легіони римських громадян (у кожному легіоні близько 4200 осіб);
- 2) частини італійських союзників (socii);
- 3) допоміжні загони, укомплектовані жителями позаіталійських областей (auxilia).

Армія, яка протягом багатьох століть мала характер патриціанськоплебейського ополчення, наприкінці республіки стає постійною. З 107 р. до н. є. римський полководець Гай Марій допускає до військової служби всіх бажаючих. Солдати одержують озброєння від держави і плату за службу, що стає їхньою професією. Наприкінці республіки римська армія налічує 70–75 легіонів.

На підтримання дисципліни у вже сформованому війську було спрямовано гнучку систему досить суворих покарань. До них належали:

- 1) страта;
- 2) тілесні покарання (*castigatio*), що могли бути у формі бичування, биття різками і кийками;
- 3) заслання на острови;
- 4) направлення у штрафну частину;
- 5) грошовий штраф;
- 6) накладення особливих повинностей;
- 7) розжалування;
- 8) ганебне вигнання з армії;
- 9) позбавлення пенсії, яка належала воїну за військову вислугу.

Разом з тим у вигляді заходів покарання не могли застосовуватися до військовослужбовців:

- а) направлення на примусові роботи у каменоломні чи копальні;
- б) віддавання на розтерзання диким звірам;
- в) повішення.

Крім того, до воїнів не застосовувалося катування під час допитів.

При розгляді справи про дезертирство звичайно брали до уваги такі обставини:

- 1) яку зброю мав дезертир;
- 2) яким був розмір його жалування;
- 3) у якому чині був дезертир;
- 4) звідки він дезертирував;
- 5) якою була поведінка винного на службі;
- 6) які обов'язки по службі були на нього покладені;
- 7) чи вчинене дезертирство однією особою, чи групою осіб;
- 8) чи не вчинив винний під час дезертирства ще якогось злочину;
- 9) скільки часу пройшло з моменту дезертирування;
- 10) як він поведився останнім часом;
- 11) чи з'явився знову в свою частину добровільно, чи був затриманий.

7. Громадяни Риму як суб'єкти публічного права

Римський громадянин мав такі права у галузі публічних правовідносин:

- право участі у зборах, зібраннях та організаціях;
- право участі у голосуванні на зборах державного значення відповідно до свого майнового цензу;
- право оскарження рішень магістратів (посадових осіб) до народних зборів –або безпосередньо, або через трибунат;
- право обіймати посади магістратів, виконувати військові, адміністративні, судові та інші функції відповідно до вимог закону та традицій, що склалися угалузі забезпечення публічного правопорядку.

Публічні обов'язки римського громадянина передбачали:

- обов'язок підлягати майновому цензу, тобто подавати відомості для обчислення майна і прибутків;
- обов'язок мілітарної служби (крім тих громадян, що були звільнені від цього обов'язку);
- обов'язок сплати мита при вчиненні певних юридичних дій, а також обов'язок внесення спеціального податку, що стягувався у разі виникнення надзвичайних державних потреб;
- обов'язок володіння (посідання) землями підкорених народів та раціонального їх використання;
- обов'язок реалізовувати право зібрань, додержуючись встановлених публічними нормами правил (проводити їх у визначених місцях, тільки у певні дні, протягом світлої частини доби тощо).

Набуття римського громадянства

Статус римського громадянства міг виникати на підставі:

- 1. приписів природного права, санкціонованих римськими законами;
- 2. безпосередніх приписів публічного права.

На підставі приписів природного права римське громадянство встановлювалося:

- 1. шляхом народження від батьків, які перебувають у законному римському шлюбі (що був можливий, як згадувалося вище, лише між римським громадянами);
- 2. шляхом усиновлення, здійсненого повноправним римським громадянином відповідно до вимог норм права і закріпленого спеціальною процедурою;
- 3. внаслідок звільнення з рабства.

На підставі безпосередніх приписів публічного права римське громадянство встановлювалося:

- 1. шляхом індивідуального присвоєння статусу громадянина Риму за особисті заслуги перед римським народом (вільній особі – громадянину іншої держави або особі без громадянства);
- 2. шляхом надання статусу римського громадянства жителям певного міста, провінції або якійсь категорії підданих Риму;
- 3. шляхом придбання особою на оплатній основі (купівлі) статусу римського громадянства;
- 4. у результаті вислуги 20 років і більше у Римській армії.

Втрата римського громадянства та його обмеження

Найтяжчою з таких санкцій було позбавлення римського громадянства, що могло застосовуватися у випадках:

- 1. карних покарань певного роду;
- 2. політичного переслідування, що виступало як додаткова санкція до деяких видів покарання.

Висновки

Загальновизнаною датою заснування Риму є 753 р. до н. є. Після цього впродовж двох з половиною століть Рим перебував під владою етрусків, які істотно вплинули на римську культуру. З урахуванням цієї обставини перші три століття існування Риму часто оцінюють як «етруську прелюдію», а відлік власне римської цивілізації ведуть від встановлення республіки у 509 році до н.е. На межі тисячоліть формується Римська імперія, яка вже є тепер не лише європейською державою, а й африканською та азійською. Середземне море стає внутрішнім: на його берегах розкинулися володіння Рима.

Література:

- 1. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студ. юрид. вузів і фак. / О. А. Підпригора. – К. : Вентурі, 1997. – 333 с.
- 2. Підпригора О. А. Римське право: підручник. – 2-ге вид. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
- 3. Підпригора О. А. Римське право в Україні: перспективи III тисячоліття / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Юридичний вісник. – 1999. – № 4. – С. 345.
- 4. Підпригора О. А. Проблеми вивчення Римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наук. праць – Вип. 13. – Одеса, 2002. – С. 256.
- 5. Підпригора О. О. Римське приватне право. Академічний курс: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / О. О. Підпригора. — К: Вид. дім «Ін Юре», 2001 – С. 200.
- 6. Орач Є. М. Римське приватне право. Академічний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - К.: Ін Юре, 2012. – С.390 .
- 7. Орач Є. М. Основи римського приватного права / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. — К.: Юрінком Інтер, 2000 – С. 540.
- 8. Крестовська Н. М. Основи римського приватного права / Н. М. Крестовська, І. С. Кантафорова : навч.-метод. посіб. - Одеса: Фенікс, 2006. - 160 с.
- 9. Крестовська Н. М. Дитина у праві Стародавнього Риму: норма та доктрина / Н. М. Крестовська // Часопис Цивілістики. – 2011. - №11. - С. 168.

- 10. Харитонов Е. О. Основы римского частного права: учеб.пособ.для студ.вузов / Е. О. Харитонов. - Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 414 с.
- 11. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. – О.: АО БАХВА, 1996. – 160 с.
- 12. Харитонов Є. О. Філософія Римського права / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Часопис Цивілістики. – 2011. - № 11. – С. 346.
- 13. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція / Є. О. Харитонов – Одеса: Юридична література, 2001 – С.278 .
- 14. Харитонов Є. О. Правова система України: між західною та східною традиціями права / Є. Харитонов, О. Харитонova // Порівняльно-правові дослідження. — 2007. — № 1-2. — С.168.
- 15. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). — Одеса, 1997– С.340.
- 16. Макарчук В.С. Основы римського приватного права: Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2000. - 176 с.
- 17. Макарчук В. С. Римське приватне право: навч. посібник / В. С. Макарчук. — К.: Атіка, 2007– С.145.
- 18. Хвостов В. М. Історія римського права. М., 1910.
- 19. Борисова І.В Основы римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.

10. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право (базовый учебник). Пер. с македонск./ [Текст] / Под ред В.А.Томсинова. – М.: Зерцало, 1999. – 432 с.
11. Новицкого И.Б., Перетерского И.С., Римское частное право: Учебник [Текст] /Под ред. И.Б.Новицкого, И.С.Перетерского. – М.: Новый юрист, 1997. – 508 с.
12. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. [Текст] / Е.В. Салогубова – М.: Городец 1997. – 141 с.
13. Харитонов Е.О. Основы римского частного права. [Текст] / Е.О. Харитонов – Харьков: Одиссей, 1998. – 284 с.
14. Харитонов Е.О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навч. посібник. [Текст] / Е.О. Харитонов – Одеса: АО “Бахва”, 1996. – 160 с.
15. Харитонов Е.О. Рецепция римского частного права. [Текст] / Е.О. Харитонов – Одесса: БАХВА, 1996. – 280 с.
16. Хвостов В.М. Система римского права: Учебник. [Текст] / В.М. Хвостов – М.: Спарк, 1996. – 522 с.
17. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. [Текст] / З.М. Черниловский – М.: Новый юрист, 1997. – 220 с.